

het BREDA boek

Johan Hendriks
Gerard Otten
Patricia Böschen (red.)

Waanders Uitgevers, Zwolle
Gemeente Breda

KEPCK

z7

z7

15

I

H

Y

N

R

Q

Amstel
provinciale water

P

GC

B

II

GG

BB

EE

Inhoud

Woord vooraf	4
Inleiding	5
Het prestedelijke Breda (tot 1100)	6
De beginnende stad (1100-1250)	33
De zelfbewuste stad (1250-1350)	46
Breda Nassaustad (1350-1566)	69
Een speelbal in de oorlog (1566-1637)	127
De frontierstad (1637-1700)	156
Het zilveren tijdperk (1700-1870)	177
Klein Brussel (1870-1941)	256
De stad van wederopbouw en nieuwe plannen (1942-1997)	335
Een stad met grote plannen (1994-nu)	371
Colofon en illustratieverantwoording	384

Woord vooraf

Er is geen stad als Breda. De stad toont zich aan haar inwoners als een fijne stad om te wonen en te werken, met gemoedelijke mensen en een bijzondere sfeer. De vele toeristen die Breda bezoeken, winkelen in een historische omgeving en genieten van het grote aantal monumenten dat Breda heeft.

De ondernemer ziet in Breda kansen en mogelijkheden die hij krijgt door de gunstige ligging van de stad als knooppunt van internationale weg- en spoorverbindingen. Zo heeft iedereen een eigen gevoel bij Breda. De gelaagdheid van het verleden is er goed zichtbaar. In deze stad is het goed toeven, of je nu op een terras in de binnenstad zit, een dorpskern verkent of in een nabij gelegen polder of bos frisse lucht inademt. Breda heeft karakter, maar vooral ook een eigen identiteit. De identiteit van Breda is geworteld in haar verleden.

Duizenden jaren geleden konden mensen hier, op de rand van een hoog en droog zandgebied en lage, crassige venen, een goed bestaan opbouwen. Breda gaf vanaf het begin vele mogelijkheden en dat is sindsdien niet meer veranderd. Onder het bewind van de graven van Nassau onderging Breda de belangrijkste metamorfose. Zij brachten niet alleen allerlei nieuwe bouwwerken tot stand, maar introduceerden de stad tot in de hoogste regionen van het landsbestuur. De daaruit ontstane trots van inwoners en bestuurders is nadien niet meer geweken.

Ook nu biedt Breda nieuwe kansen en mogelijkheden aan een ieder die daar gebruik van wil maken. Breda maakt zich op voor een bloeiende stad in de toekomst, zonder haar historische identiteit te verkwanselen of te veronachtzamen. We bouwen aan een moderne stad, met respect voor onze eigen identiteit. Hoe die tot stand is gekomen kunt u lezen in *Het Breda Boek*. Dit boekje geeft in een notendop de belangrijkste historie van de stad weer, inclusief markante gebeurtenissen en kleurrijke personages. Ik wens u dan ook veel leesplezier toe.

Peter van der Velden, *Burgemeester van Breda*

Inleiding

Elke stad zegt van zichzelf dat het een unieke stad is. En laten we wel wezen, dat is ook zo. De reden daarvoor is heel eenvoudig: het zijn de inwoners van die stad die de stad gemaakt hebben tot wat het nu is. Daarom hebben Groningers Groningen tot stand gebracht, de Dordtenaren de stad Dordrecht en de Bredanaars Breda. Wat die inwoners er van gemaakt hebben is nog elke dag te zien en te horen en ... als men goed oplet ook te ruiken, te proeven en te beleven.

Breda heeft vanaf het begin gebouwd aan Breda. Toch zijn er natuurlijk wel hoogtepunten aan te wijzen. Voor Breda is dat heel eenvoudig: de periode van de Nassaus (1404-1566) is met recht de Gouden Eeuw van Breda te noemen. In die tijd kwamen de beeldbepalende monumenten van de stad tot stand en kreeg de stedelijke infrastructuur zijn beslag. Dat de Bredenaar met zo'n roemrijk en glorieus verleden trots is op zijn stad, mag duidelijk zijn. Een tweede hoogtepunt is de negentiende eeuw. Breda was een liberale stad die met zijn parken en boulevards Brussel trachtte te imiteren. Het derde hoogtepunt wordt gevormd door de huidige tijd, met enorme nieuwbouwplannen voor infrastructuur en nieuwe wijken.

Al met al redën genoeg om de bijzondere geschiedenis van Breda in *Het Breda Boek* samen te vatten voor eenieder die op de hoogte wil zijn van de geschiedenis en identiteit van deze stad. Het boek is een gezamenlijke productie van het Bureau Cultureel Erfgoed, het Stadsarchief en Breda's Museum. Door deze gezamenlijke aanpak is ook de diversiteit gewaarborgd. De teksten zijn vlot geschreven, voor iedere belangstellende, en de afbeeldingen zijn soms speciaal gemaakt om op een bijzondere wijze aandacht te vragen voor de historie. Wij hopen dat dit boekje ook in het onderwijs zijn weg zal vinden, want erfgoededucatie is dé manier om de geschiedenis van de stad en het juiste gevoel voor monumentale en cultuurhistorische waarden over te dragen.

Johan Hendriks, Gerard Otten & Patricia Böschen

Het prestedelijke Breda (tot 1100)

Wanneer de eerste mensen zich in de streek rond Breda ophielden is niet meer na te gaan. De oudste vondsten die menselijke aanwezigheid aantonen zijn vuurstenen werktuigen die door jagers en verzamelaars omstreeks 10.000 v.Chr. zijn gebruikt. In die tijd was het nog koud, maar de (laatste) ijstijd liep op zijn eind en het werd langzaam warmer. De omgeving veranderde; een toendra-achtig landschap werd groener en bosrijker; de grote dieren, zoals mammoet, bizon en wolharige neushoorn verdwenen en maakten eerst plaats voor rendieren en vervolgens voor dieren die zich in het warmere klimaat van het mesolithicum beter thuis voelden: paard en oeros, eland, hert en zwijn. Vanaf 4500 v.Chr. deden akkerbouw en veeteelt hun intrede op het door dekzandruggen gevormde bosrijke Bredase landschap. Ook op het Bredase grondgebied hebben zich deze boeren gevestigd, maar we krijgen er pas echt grip op kort na 2000 v.Chr. Enkele potbekerscherven en sporen van begravingen in ringwalgrafheuvels wijzen op de aanwezigheid van deze boeren. De eerste echte boerderijen, die we kennen uit Breda-West, dateren van omstreeks 1500 v.Chr. Vanaf dat moment is het Bredase grondgebied vrijwel continu bewoond. De komst van de Romeinen bracht een grote verandering met zich mee: boerengezinnen moesten hun zonen afstaan om te dienen in de hulptroepen van het bezettingsleger. Na een diensttijd van 25 jaar keerden ze vaak terug, helemaal gewend om als Romein te leven. En eenmaal terug op het thuishonk werd op Romeinse wijze een nieuw huis gebouwd. In de late Romeinse tijd vormden de boeren, samen met nieuwkomers van boven de rivieren, een soort van boerenmilitie die zich teweer stelde tegen invallen en plunderingen en grote aanvallen van de Franken. Het mocht weinig baten, vanaf het midden van de vijfde eeuw werd het Bredase landschap door deze Germaanse nieuwkomers gedomineerd. Langzaam aan veranderde de samenleving. Individuele boeren konden het lang niet altijd alleen meer bolwerken en zochten zekerheid en bescherming bij machtige burens, die over meer grond beschikten.

VUURSTENEN WERKTOUIGEN Omstreeks 9800 v.Chr. begon een kortstondige warme periode, die we kennen als het Allerød-interstadiaal. De kale toendra van de ijstijd maakte plaats voor een meer taiga-achtig landschap met een gemengd dennen- en berkenbos. Hier hebben de eerste jagers en verzamelaars op Bredase bodem rondgelopen. Het afval dat zij achterlieten bestond uit restanten van vuursteenbewerking. Deze vuurstenen werden op een specifieke wijze bewerkt. Eerst sloeg men van een vuursteenknol langwerpige klingens af, dunne regelmatige spanen, die vervolgens aan de randen werden bewerkt om ze te nog scherper te krijgen (retouches). Zo ontstonden er snij-, hak- en schaaferkentuigen. Bij het archeologisch onderzoek in Breda-West, op het terrein van het huidige NAC-stadion en het industrieterrein Steenakker, zijn grote hoeveelheden van deze vuurstenen gevonden.

JAGERS EN VERZAMELAARS AAN DE RAND VAN HET BEEKDAL

Na het Allerød-interstadiaal werd het kortstondig weer wat kouder, maar omstreeks 8000 v.Chr. werd het definitief warmer. De huidige tussenijstijd brak aan. Schoorvoetend deden hazelaar en eik hun intrede en in de beekdalen zouden vochtige elzenbossen gaan domineren. Tijdens opgravingen in 2005 en 2006 op het bedrijventerrein de Wig, tussen de Hogesnelheidsspoorlijn (HSL) en de wijk Princenhage, werd in het beekdal van de Bijloop een voor Breda opmerkelijk grote hoeveelheid vuurstenen werktuigen gevonden uit de midden steentijd (mesolithicum). Het materiaal lag niet meer op zijn oorspronkelijke plaats, maar is vanuit een hogere zandrug het beekdal ingespoeld. Dit wijst er op dat de makers en gebruikers van deze werktuigen op de naastgelegen zandrug een kampement hebben gehad.

PIJLSPITS UIT VROEGE BRONSTIJD Archeologische vondsten uit de de nieuwe steentijd zijn schaars in de regio Breda. We kennen stenen bijlen uit Teteringen, Rijsbergen en het Markdal. Een aantal herbewerkte bijlen getuigen van nieuw gebruik in latere tijd. Omstreeks 2000 v.Chr. begon de bronstijd in Nederland, dat wil zeggen dat er steeds meer gebruiksvoorwerpen werden gemaakt van een legering van koper en tin (brons). Toch werden nog steeds vooral kleinere werktuigen vaak van vuursteen vervaardigd. Een vroege vondst van bronzen voorwerpen is dan ook zeldzaam. Op Steenakker lag een gave pijlpunt van licht geelbeige vuursteen direct boven een paalgat van een huis uit de late ijzertijd. De pijlpunt dateert echter uit het begin van de bronstijd! Typerend voor deze vorm zijn de weerhaken. We kunnen hieruit opmaken dat de jacht nog steeds belangrijk was voor de voedselvoorziening.

HET OUDSTE GRAF In Heilaar-Noord werd het tot nu toe oudste graf van Breda teruggevonden. Daar werden omstreeks 1750 v.Chr. de gecremerde resten van een belangrijk hoofd van een aanzienlijke familie begraven. De urn met crematieresten werd begraven in een kuil, waarna met pluggen een heuvel boven het graf werd opgeworpen. Rondom het graf groef men een greppel. Ongeveer een meter buiten deze eerste greppel werd een tweede greppel gegraven, waarvan de grond tussen beide greppels in tot een wal werd opgeworpen. Deze vorm van begraven wordt ringwalgrafheuvel genoemd. Bij het onderzoek zijn alleen sporen van de greppels gevonden; de urn zelf werd niet aangetroffen.

HET PRESTEDELIJKE BREDA

1500 V.CHR.

EERSTE HUIZEN Omstreeks 1500 v.Chr., in de midden bronstijd, werden de eerste huizen op Bredaas grondgebied gebouwd. Op Huifakker is een boerderij opgegraven die zes meter breed en twintig meter lang was. Deze boerderij was gedekt met een schilddak. Binnenin bevond zich een twee-en-een-halve tot drie meter brede ruimte met aan weerszijden houten palen die het dak droegen. De boerderij bood ruimte aan het boerengezin en zijn vee. Zij kwamen het bouwwerk binnen door deuren in het midden van de lange zijden. Op dezelfde Huifakker zijn ook iets jongere huizen aangetroffen, die op dezelfde manier waren gebouwd.

BRONZEN KNOPSIKKEL Op het terrein De Moskes in de Haagse Beemden zijn uitzonderlijk veel sporen uit de bronstijd opgegraven. Bovendien kwam er een aantal bijzondere vondsten tevoorschijn. Daarbij bevond zich een gegoten bronzen sikkel van ruim tien centimeter lang en bijna drie centimeter breed. Het heeft een ribbe die evenwijdig ligt aan de verdikte rug en een uitstekende knop diende om de schacht vast te zetten in een houten handvat. Uit de slijtagesporen blijkt dat deze knopsikkel meerdere malen geslepen is. De sikkel werd vermoedelijk gebruikt voor het oogsten van graan. Omdat brons een kostbaar materiaal was, en geschikt voor hergebruik, is deze sikkel vermoedelijk als ritueel object in een verder vondstenloze afvalkuil gedeponeerd.

HET PRESTEDELIJKE BREDA**1500 V.CHR.**

GRAFHEUVELS VOOR BRONSTIJDBOEREN Op de dekzandruggen van Breda-West hebben niet alleen boerderijen gestaan. Op markante punten in het landschap, die al van veraf zichtbaar waren, begroeven de boeren uit de bronstijd hun overledenen onder een eenvoudige grafheuvel, opgeworpen met heideplaggen. Vaak werd de grafheuvel omgeven door iets speciaals: een greppel of een krans van houten palen. Daarmee werd het graf niet alleen duidelijk herkenbaar, het zorgde ook voor het weren van boze geesten, die de rust van de gestorvene zouden kunnen verstoren. De diameter van de heuvels varieert tussen tien en vijftien meter. De heuvels die zijn omgeven door een greppel, blijken ouder te zijn dan de heuvels die worden omgeven door een palenkrans. De grafheuvels dateren uit de midde bronstijd, dat wil zeggen omstreeks 1500 v.Chr. Bij de opgravingen in het HSL-tracé in 2001 werd deze rondlopende greppel gevonden.

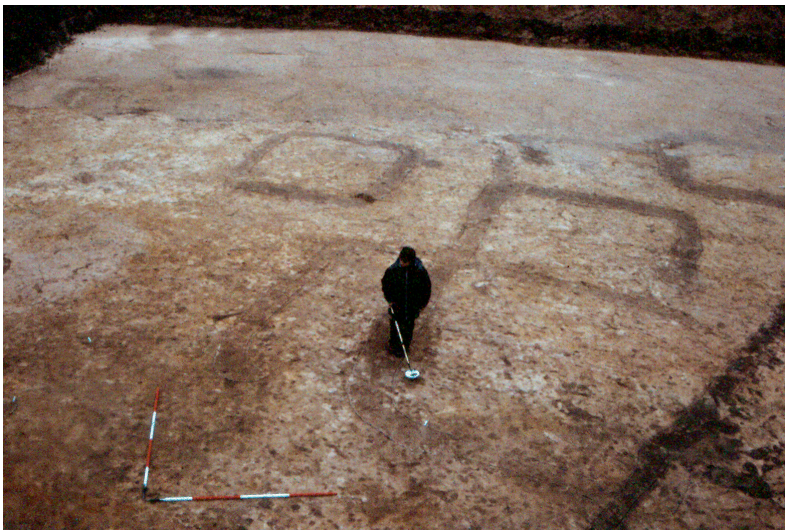
VOORRAADPOT ALS KOELKAST Op De Moskes in de Haagse Beemden werd een minimaal 23 meter lang en een vier-en-een-halve meter breed woonstalhuis uit de late bronstijd opgegraven. In het noordwestelijke deel was het woonhuis ondergebracht, de rest was bedoeld als stal voor het vee. In het woongedeelte bevond zich een kuil met daarin een grote pot met een maximale diameter van ongeveer een meter. Waarschijnlijk heeft de pot gedeeltelijk boven de grond uitgestoken en diende zo als voorraadpot. Het bovenste deel is verploegd en niet meer teruggevonden. In deze voorraadpot zat weer een kleiner potje dat de functie van 'schep' gehad kan hebben. Door het plaatsen van de pot in de grond werden de daaraan toe-
vertrouwde granen, zoals gerst, pluimgierst en emmertarwe, koel bewaard. In feite was dit de eerste koelkast op Breda's grondgebied!

HET PRESTEDELIJKE BREDA

900 V.CHR.

DE DODENAKKER OP STEENAKKER Op de Steenakker in Breda-West werd een vier hectare groot urnenveld opgegraven, bestaande uit kleine grafheuveltjes die in compacte groepen bij elkaar lagen. De crematieresten werden in een ondiepe kuil of in een urn bijgezet. Om het een en ander te markeren werd er een klein heuveltje opgeworpen, begrensd door een rechthoekige of ronde greppel met een diameter tussen de drie en de zeven meter. Midden in het grafveld lag een acht meter lang langbed, dat eveneens een crematiegraf bevatte. Deze vormen van begraven bleven vaak eeuwenlang gehandhaafd waardoor er grote grafvelden ontstonden. In Breda-West zijn uiteindelijk zo'n zestig graven onderzocht, waarvan de oudste dateren uit de late bronstijd, waaruit tevens blijkt dat deze plaats zo'n zevenhonderd jaar als 'landmark' heeft gefunctioneerd.

EEN OPMERKELIJKE BEGRAVING OP STEENAKKER In de vroege ijzertijd was het de gewoonte om overledenen te cremeren en vervolgens in een urn bij te zetten onder een kleine heuvel, omgeven door een rechte of ronde greppel. Zeer bijzonder was daarom de vondst van een graf waarbij de dode niet gecremeerd, maar begraven was. Het overgrote deel van de 1,75 x 1 m grote grafkuil was leeg, er was zelfs geen lijksilhouet meer zichtbaar. Ook aanwijzingen voor een heuvel ontbreken. Aan één zijde van het graf waren vier potten geplaatst (een schaal, een drinkbekertje en twee voorraadpotten). In Zuid-Nederland zijn dergelijke graven zeldzaam in deze periode. We kennen ze slechts uit Lent, Geldermalsen en Someren, maar dan zijn ze soms enkele eeuwen jonger. Dat maakt het lege graf van Breda tot een unieke vondst!

